

Türkmen Atasözlerinde Kadın ve Kadın Algısı *Women and Perception of Women in Turkmen Proverbs*

Dr. Öğr. Üyesi Erhan SOLMAZ*

Özet

Atasözleri, bireysel bilgi ve tecrübenin dil marifetiyle sonraki kuşaklara aktarılmasına imkân veren önemli bir halk bilgisi yaratmasıdır. Atasözleri, içinde doğduğu toplumun zihniyetini, dünya görüşünü, hayatı anlamlandırış şeklini yansıtmaları bakımından da ayrıca kayda değerdir. Bu yönüyle de malzemesi insan olan sosyal bilimlerin pek çok alanında yapılacak çalışmalara da kaynaklık ederler. Toplumunun temel dinamiklerinden olan kadının yeri ve önemi, kadının toplumsal algıdaki rolünün ortaya çıkarılmasını hedefleyen çalışmalar için de atasözleri önemli malzemedir. Atasözlerinde bazen olumlu bazen olumsuz yönleriyle ortaya çıkan kadın yine toplumsal olarak erkek egemen bir anlayış gereği erkeğe göre konumlandırılmıştır; anne, eş, gelin, kaynana, görümce gibi. Biz de bu çalışmamızda, metin merkezli bir metotla, Türk dünyasının önemli kültür merkezlerinden olan Türkmenistan coğrafyasında söylenen atasözlerindeki kadın ve kadın algısı üzerinde duracağız. Temel amacımız, toplumsal cinsiyetçi bir çıkarım yapmak değil, halk bilimci gözleyle kadının yerini atasözlerinden hareketle çözümlenektir. Bu konuda örneklem olarak Türkmenistan sahasını seçmemizin sebebi ise; hem bu konuda yeteri kadar çalışmanın yapılmamış olması hem de Türkmen toplumunun daha geleneksel bir yapı arz etmesidir.

Anahtar kelimeler: Atasözü, kadın, algı, Türkmen, bellek.

Abstract

Proverbs create an important public knowledge that allows individual knowledge and experience to be transferred to subsequent generations through language. Proverbs are also noteworthy in that they reflect the mentality of the society in which they were born, the worldview and the way they make sense of life. In this respect, they are the source of studies in many fields of social sciences, the material of which is human. The place and importance of women, one of the fundamental dynamics of society, proverbs are important material for studies aiming

* Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, erhan.solmaz@usak.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4842-4614.

to reveal the role of women in social perception. Proverbs sometimes emerged with positive and sometimes negative aspects of women are again socially positioned according to the male-dominated understanding of men; mother, wife, bride, mother-in-law, sister-in-law. In this study, we will focus on the perception of women and women in the proverbs sung in Turkmenistan which is one of the important cultural centers of Turkish world with a text centered method. Our main aim is not to make a gender inference, but to analyze the place of women by proverbs from the perspective of folklore. The reason for choosing the Turkmenistan area as a sample is; Both the lack of sufficient studies on this subject and the more traditional structure of the Turkmen society.

Keywords: Proverb, woman, perception, Turkmen, memory.

Bireysel bilgi ve tecrübenin kalıplaşmış sözlerle bir sonraki nesle aktarılmasına yarayan, temelde eğitime işlevini ön planda tutan atasözleri, aslında ferdî bir yaratmadır. Ancak toplum tarafından genel kabul görmesi neticesinde kolektif bir yapıya bürünmek suretiyle anonimleşir. İçinde doğduğu toplumun kültürel özelliklerini bünyesinde taşıyan atasözleri, ayrıca sözlü kültürün en eski yaratmalarındandır.

Tanrı ve peygamber sözleri gibi ruha işleyen etki taşırlar. İnandırıcı ve kutsal dırlar. Atasözleri, geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuştur. Milletin ortak düşünce, inanış ve tutumunu belirtir; halka yol gösterirler (Aksoy 1984: 199).

Atasözleri; milletlerin yaşayışlarını, tecrübelerini, deneyimlerini ve dünya görüşlerini görmemiz açısından son derece önemli kaynaklardır. Atasözleri ait oldukları milletlerin sosyo-kültürel yapısının oluşum ve gelişim süreçleri hakkında da bize ipuçları verir. Bu bakımdan atasözleri, geçmiş ile bugün arasında bir kültür köprüsü durumundadır (Çobanoğlu 2004: 335).

Çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk boylarının atasözlerinde de önemli benzerlikler olduğu görülmektedir. Birçok atasözü; bir iki ses değişimiyle, bazen bir iki kelimenin değişimiyle öteki Türk lehçelerinde de görülmektedir (Alkaya 2011: 58). Hayatın sundukları karşısında takınılan bu ortak tutum ve davranışlar hiç şüphesiz; Türk insanının aynı kökten geldiğinin, aynı kaynaklardan beslendiğinin en önemli kanıtıdır. Kültürel unsurlardaki ortaklıklar ve hayatı algılayış biçimindeki benzerlikler dolayısıyla atasözlerinde yansımaları bulur.

“Türk sözlü ve yazılı edebi yaratmalarında kadınıla ilgili unsurlar, erkeklerle ilgili unsurlar kadar çok ve aynı derecede öneme sahiptir” (Ekici 1999: 10). Bu bağlamdan hareketle, konu sınırlaması olmadan yaşamın her alanıyla ilgili olarak

söylenilen atasözleri, doğal olarak toplumun temel yapı taşı olan kadınlar hakkında da söylenmiştir. Ampirik bilginin bir neticesi olarak adeta sıkıştırılmış bir dosya gibi ardında pek çok tecrübeyi yansıtan bu kalıp ifadeler toplumu oluşturan bireylerin katkısı neticesinde kültürel bellekte yüzlerce yıldır aktarıldığı için toplumun kadın noktasındaki algılarını da yansıtmaktadır. Biz de bu çalışmamızda Türkmen atasözlerindeki kadın ve kadın algısı üzerinde duracağız. Toplumun temel dinamiğini oluşturan kadın, Türkmen atasözlerine nasıl yansımıştır? Kadın, Türkmen toplumu içerisinde hangi vasıflarıyla öne çıkarılmakta ya da geri plana atılmaktadır? Çalışmamız temelde bu sorular etrafında şekillenecektir. Bunun yanında amacımız toplumsal cinsiyet çıktısı yapmak değil, bir halk bilimci gözüyle atasözlerinin ardına saklanan kadın algısını ortaya koymaktır. Türkmen atasözlerinde kadın üzerine böyle bir çalışma yapılmamış olması bizim bu konuyu seçmemizdeki önemli etkenlerden biridir.¹

1. Türkmen Atasözlerinde Kadın

Toplumun temel unsurlarından olan kadın kelimesi, Türkmen Türkçesinde “ayal” kelimesiyle karşılığını bulur. Çocuk sahibi olan kadının olumlandığı, çocuk sahibi olmayan kadının ise toplumsal normlara bağlı olarak olumsuz karşılandığı bir yapıya sahip olan Türkmen toplumu, bu anlayışını atasözlerine de yansıtmıştır. Bu duruma şu atasözleri örnek olarak gösterilebilir:

Daş düşen yerinde galsın, gız baran yerinde. “Taş düştüğü yerde kalsın, kız vardığı yerde.”

Gıza erk berilse ya davulca barar ya surnayça. “Kızı özgür bırakırsan ya davulcuya ya zurnacıya (varır).”

Bu atasözlerinde anlatılmak istenilen kadınların kendi kararlarını kendilerinin veremeyeceğidir. Kendi başlarına karar veren kadının kötü yere gideceği ifade edilir. Onların bir mancınık taşı gibi olduğunu atan kişinin, yani ailesinin ve ata-erkil bakış açısıyla babasının, onu yönlendirmesiyle bir yerlerde olacağını anlamını taşıyan bir atasözüdür. Anadolu sahasında ise, “Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya kaçar ya zurnacıya” örnek olarak verilebilir.

Ayal gezse, gep getir, erkek gezse nep. “Kadın gezse laf (dedikodu) getirir, erkek gezse fayda (kazanç).”

¹ Çalışmamızda kullanacağımız atasözleri, Didar ANNABERDİYEV tarafından 2012 yılında Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalında sunulan “Türkmen Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım” adlı doktora tezinden alınmıştır.

Kadının Türkmen toplumdaki yerini gösteren bir diğer atasözü de yukarıya aldığımızdır. Bu atasözünde kadın ve erkek kıyaslanmaktadır. Eğer kadın, dışarda gezerse evine ve ailesine getireceği en büyük kazanç dedikoduyken erkeğin gezmesinde ise böyle bir durum söz konusu olmamakta tam tersine evine, ailesine yarar sağlayacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla “kadının yeri evidir.” Erkek ise, ailenin ekonomik olarak geçimini sağlamakla yükümlü olduğu için erkeğin gezmesinde aile kurumu için faydalar bulunmaktadır.

Gargadan gaz bolmaz, kempirden kız. “Kargadan kaz olmaz, kocakarıdan kız.”

Garga gagıldap, gaz bolmaz; kempir bezenip kız. “Karga vaklayıp kaz, kocakarı süslenip kız olmaz.”

Atıñ ahırı boş bolmasın, ayalıñ saçağı. “Atın ahırı boş olmasın, kadının sofrası.”

Ayal başlan toy oñmaz, geçi başlan koy (goyun). “Kadının önderliğinde toy yürümez, keçinin önderliğinde koyun.”

Arpa çörek otdan gorkmaz, garrı ayal ärden. “Arpa çörek ateşten korkmaz; yaşlı kadın, erden (kocadan).”

Ayal är bilen, dayhan yer bilen. “Kadın kocasıyla, çiftçi toprağıyla.”

Ayal är tanamaz (dannamaz), sığır suv (dannamaz). “Kadın koca tanımaz (seçmez), sığır su (seçmez).”

Är yağşısı ile geñeşer, ayal yağşısı äre. “Erin iyisi ele danışır, kadının iyisi kocaya.”

Yağşı ayal öy içini gül eder, yaman ayal yağşı äri (gazananiñ) kül eder. “İyi kadın ev içini gül eder, kötü kadın iyi kocayı (kazandığını) kül eder.”

Atasözleri temelde gözlem ve tecrübeye dayanan bilgi ve tecrübeyi sonraki nesillere aktarmaya yarayan ve yapısal olarak da ilk şiir örnekleri sayılabilecek sözlü yaratmalardır. Gözlem ve tecrübeye dayalı bu bilgi edinme sürecinde insanlar, çevrelerinde gördükleri çeşitli hayvan, nesne, durum ve olgulardan istifade ederler. Çeşitli söz sanatlarıyla da bu istifadeyi sanatsal bir ifade biçimi olan atasözlerine dönüştürürler. “Türkmen Atasözlerindeki Kadın Algısı”nı incelemeye çalıştığımız bu eserde de durum bizatihi böyledir. Yukarıya aldığımız bazı örnek atasözleri iddiamızı doğrular niteliktedir. Karga, at ve keçi ile karşılaştırılan kadın benzetme sanatı kullanılarak sosyal statüsü tarif edilmiştir. Nasıl ki karga her ne yaparsa yapsın kaz olamayacaksa ihtiyarlamış bir kadın da ne yaparsa yapsın hangi kıyafeti giyerse giysin genç bir kız olamayacaktır. Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan at da söz konusu atasözlerinde kadın ile kıyaslanmış

ve iş yapabilme becerisi yemek yeme ve sofraya donatma ile anlatılmıştır. Atın gündelik hayatta yararlı olabilmesi için yeme, kadının becerisini gösterebilmesi için de sofraya düzmesine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla hüner gösterme sahnesi kadın için sofradır.

Düğünler toplumsal hayatın vazgeçilmez geçiş dönemlerinden biridir. Bu geçiş dönemi ne kadar belsiz atlatılırsa kurulacak aile de ileride o denli az sıkıntıyla mücadele edecektir. Dolayısıyla sorunsuz bir düğün iyi ve sorunsuz bir aile demektir. Kadının baş olduğu ve önderlik ettiği düğünün, düğün merasiminin istenilen evliliğin kurulmasına izin vermeyeceği yine doğadan alınan bir gözlemlerle ifadesini bulmuştur. Keçinin bir koyun sürüsüne baş olamayacağı vurgulanarak keçi ile kadın, koyun ile erkek bir tutulmuştur. Kadının toplum içinde bir kıymet değeri kazanabilmesinin de ancak eşi ile bir hareket etme kabiliyetiyle mümkün olacağı yine atasözlerinde örneğini bulan bir başka durumdur. Kadının doğru karar alabilmesi ancak ve ancak kocasına danışmasıyla mümkün olup koca seçiminde ise kararı bizzat kendinin veremeyeceği anlatılmıştır.

İyi ve kötü kadının da tanımının yapılması atasözlerinde görülen bir durumdur. İyi bir kadın olabilmenin yollarından biri de kocasının kazandığı parayı doğru bir şekilde yönetip yönlendirebilmedir. Eğer kadın bunu yaparsa iyidir. Ancak bunu başaramayan kadın aile kurumuna ihanet etmiş ve bir çeşit kaosun ortaya çıkmasına vesile olmuş demektir.

2. Türkmen Atasözlerinde Kadın Algısı

Öncelikle zihinsel bir süreç olan algıyı Thomas Hobbes, "Leviathan" adlı eserinde "dışardaki nesnelere gözlerimiz, kulaklarımız ve diğer algılayıcı organlarımız üzerindeki etkisinin veya hareketinin yarattığı ilk hayalden başka bir şey değildir" (24) şeklinde tanımlarken algının oluşmasında dış dünyaya ait unsurların önemine dikkati çekmektedir. Dış dünyaya ait bu unsurlar bireyin hayal dünyasında dil vasıtasıyla edebî bir şekil kazanarak yansıtırlar. Bu bağlamda atasözleri de yaratıldığı toplumun olayları kavrayışını ve dünyaya bakışını ve o toplumun zihin yapısını yansıtır. Dolayısıyla, Türk kültüründe kadının yerini anlayabilmek için şüphesiz halk edebiyatı ürünleri önemli bir kaynak vazifesi görür. Bilhassa da ampirik yolla elde edilen bilgiyi kalıp ifadelerle sonraki kuşaklara aktaran atasözleri bunun için en elverişli yaratmalardır.

Her durum için söylenen atasözlerine toplumun temel yapı taşı olan kadınlar da dâhil olmuştur. Toplumda kadının statüsüne göre iyi veya kötü olarak değerlendirildiği, iyi kadının nasıl olması gerektiği, hangi huylara sahip kadınların kötü

olduğu gibi konularda pek çok atasözü yazılmıştır. Atasözlerine bakarak o toplumda kadınlara verilen değer ve kadınların nasıl görüldüğü hakkında fikir sahibi olunabilir.

Türk mitolojisinde anaerkil dönem sonrası oluşan ataerkil yapıda, günümüzde de anlatılmaya devam eden “Türk Ata”, “Korkut Ata” efsanelerinin örnekleri başta olmak üzere erken mitolojik dönemin kültür kurucu ve köken mitlerini de meydana getirici “kültürel kahraman” (culturalhero) konseptiyle (Çobanoğlu 2003: 6) ilişkili olarak ortaya çıkan “ata” veya “atalar sözü” nün kaynağı olan, ata kültü ve ataların, İslâmiyet’in kabulüyle birlikte yeni kültürel bağlamın zorlamasıyla İslami kimliğe büründürüldüğü görülmektedir. Bu konuda 16. yüzyılın büyük Türk Dilçisi Bergamalı Kadri’nin eserinde yer alan “Atalar hakikatşinas kimselerdür. Sözlere hep vakidür. Galiba atalar şol kimselere dirler ki sözlere enbiya ve evliya sözlere benzeye, ekser anların sözlere zarb-ı mesel ola” (Çobanoğlu 2004: 4-5) şeklindeki tanımlamada atasözlerini “enbiya ve evliya” sözlerine benzeterek sosyo-kültürel hayattaki meşruiyetlerini kabul ederek söz konusu İslamlaştırmayı açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye’de olduğu gibi diğer Türk boylarında da kadınların özellikle aile kurumu içerisinde, kültürel yapıda etkisi ve rolü büyük olmuş; atasözlerinde erkeklerle oranla daha çok konu edilmiştir; çünkü Türk toplumlarında kadın, ailenin temel taşıdır ve toplumun aile kurumu içerisindeki bir kadına bakışı, aileyi aile yapması ile sınırlı değildir. Aynı zamanda bir kadın, yetiştirme şekli ve iyi oluşu ile insan ilişkileri ve düzgün iletişimi sağlayan bir unsurdur.

Kültürel, siyasal ve din gibi konularda yaşanan etkileşimler sonucunda oluşan genel algıda kadınlar, toplumda erkeklerden daha düşük statüde görülmeye başlanmıştır ve zaman içerisinde kendi kültürel yapılarında ve bilinçaltılarında bunun izleri kalmıştır. Toplumsal yapı içerisinde kadın, sözüne güvenilmez, zavallı, sadece evlilik ve çocuk doğurmakla yükümlü olan negatif varlıklar olarak algılanmaktadır (Başaran 2018: 71). Bu birikim sonucu oluşan kadın algısı, halk deyişlerine ve dahası atasözlerine yansımıştır. Atasözlerinde kadın incelemesi evli kadın, anne, kaynana, kız çocuk, görünce gibi statülerinde ayrı ayrı ele alınmıştır.

Tüm bu etkileşimler göz önünde bulundurularak, Türkmen atasözleri ve genel bir bakışla Türk toplumunda kadınların atasözüne yansımaları listeler halinde düzenlenerek ve alt anlamlarına bakılarak incelenecektir.

2.1. Kadınları Eş Olarak Değerlendiren Atasözleri

Ataerkil toplum yapısına sahip olan Türklere kadının eşini seçme hakkı olmadığı için kadınların nelere dikkat etmesi gerektiği atasözlerine yansımazken,

erkeklerin eş seçiminde dikkate alacağı ölçütler, atasözlerinde ayrıntılı olarak yer almıştır (Özcan 2009: 75-77). Bununla birlikte evlenmenin önemi de bu şekilde vurgulanmıştır. Evlenmek, çocuk sahibi olmak ve soy devamı Türkler için büyük önem taşır.

Evli olmamak erkek için basitçe izahı mümkün bir durumken kadın için ise daha ağır sorunlar ve sorumluluklar demektir. Evlenmeyen bir kadın, namusu ortada olan bir kadın olarak görülür. Evli kadının ise “terbiyesi” dayaktan geçmekte aksi halde ise ortada erkek veya evlilik kurumu yok gözükmemektedir.

Akıl başlı ayaldan, bakır başlı är artık. “Akıllı başlı kadından, bakır başlı er üstündür.”

Amanat ata guvanma, ärsiz ayala inanma. “Emanet ata sevinme, kocasız kadına inanma.”

Ayalı üç gün urmasañ, ärim ölüpdür diyer. “Kadını üç gün dövmezsen, kocam ölmüş der.”

2.2. Anne İle İlgili Atasözleri

Kadının Türkmen toplumunda sosyal statü kazanmasının, bir nevi “kimlik sahibi” olabilmesinin yolu anne olmasından geçmektedir. Türkmen Türkçesinde “eje, ene, zenan, mama” kelimeleriyle karşılanan “anne” kavramı Türk toplumunda kutsal sayılan değerlerden biridir. Topumun inşasında ve kültürel aktarımın sağlıklı bir şekilde yapılmasında şüphesiz annenin rolü büyüktür. Atasözlerinde annenin toplum ve aile içindeki görevlerine de temas edilmiştir.

Annenin en önemli vasıflarından biri terbiye etme özelliğidir. Anne, evi ve özellikle kız evladı çekip çeviren bir unsurdur. Annelerin çocukları için, anneliğin yanı sıra iyi birer eğitmen oldukları ve hayatla ilgili özellikle kız çocuklarına beceri kazandırdıkları düşüncesini içeren atasözleri bulunmaktadır (Okray 2015: 98). Eğer anne kızına güzel bir eğitim vermişse yani toplumun kadına çizdiği sınırlara bağlı kalarak kültürü öğretmişse sorun yoktur; ancak öğretmemişse bunda ciddi bir problem var demektir.

Gız eneden görelde almasa, öwüt almaz. “Kız anadan örnek almazsa öğüt de almaz.”

Lalın diline enesi düşer.” Dilsizin diline anası düşer.”

Ata-enesini tanamadık, Tañrısını tanamaz. “Anne babasını tanımayan, Tanrısını tanımaz.”

Atası bolmadık bir gün ağlar, enesi bolmadık – her gün (müň gün). “Babası olmayan bir gün ağlar, annesi olmayan her gün (müň gün).”

Atasızı giyev etme, enesizi – gelin. “Babasızı güvey alma, anasızı gelin.”

Atı atası bilen tanadarlar, gatırı – enesi bile. “Atı babası ile tanıtırlar, katırı anası ile.”

Ağlasa enem ağlar, özgesi (galanı) yalan ağlar. “Ağlarsa anam ağlar, gerisi yalan ağlar.”

2.3. Kumalık ve Dulluk İle İlgili Atasözleri

Türklerde esasen çok eşlilik gibi bir durum fazla görülmez. Yapılan ikinci evliliğin sebebi genellikle kadının çocuğunun olmamasıdır. Bu durum Türkmen Türkçesinde “gündeş” kelimesi ile karşılır. Kumalıkta kadın pasiftir ve kumalık kadının isteğiyle değil toplumun evlilikten beklentisi yani çocuk sahibi olabilmek için bir “dayatma” neticesinde ortaya çıkan durumdur.

Kumalık kötü bir şey olduğundan çok çocuğu olan bir erkekle evlenmenin bile kuma olmaktan daha iyi olduğu vurgulanmıştır. Aile içi ilişkilerin bozulmasına bile sebebiyet vereceği gerekçesiyle bu kurum eleştirilmiştir. Kadının sosyal statüsünün altında bir yer olarak ifade edilen kumalık, bunun dışında da kumalar arasında oluşacak anlaşmazlıklar nedeniyle ailenin düzeninin ve huzurunun bozulmasına zemin hazırlayacağı dile getirilmiştir.

Ayal üstüne ayal gelse, altı ayal ağlaşar. “Avrat üzerine avrat gelse, altı avrat ağlaşır.”

Gündeş – başa daş, göze yaş. “Kuma, başa taş göze yaş.”

Gündeş – günde aç (öç). “Kuma; her gün aç (öç içinde) olur.”

Gündeş göreniñ kızını alma, işigi yamanıñ öyüne barma. “Kuma olanın kızını alma, eşiği (kapısı) kötünün evine varma.”

Gündeşiñ bolsa bolsun, gündeş çağañ bolmasın. “Kuman olursa olsun, kuma çocuğun olmasın.”

Gündeşiñ günü hem gündeş. “Kumanın kuması da kumadır.”

Ağa iniñ barda garındaşım yok diyme, eltiñ barda gündeşim. “Ağabey ve kardeşin varken akrabam yok deme, eltin varken kuman yok deme.”

Dul gepe yakın. “Dul dedikoduya yakın.”

Düşme dul ayal toruna, pohlar yedi arkañ görüne. “Düşme dul kadının tuzağına, boklar yedi ceddin mezarını.”

Gız arzan dul gımmat. “Kız ucuz dul pahalı.”

Çağalı ayal gül, çağasız ayal – dul. “Çocuklu kadın gül, çocuksuz kadın dul.”

Çağalı ayal cüyceli tovuk. “Çocuklu kadın, civcivli tavuk (gibidir).”

Ayal üstüne ayal gelse, altı ayal ağlaşar. “Avrat üzerine avrat gelse, altı avrat ağlaşır.”

Äri ölüp, äre baran il töresi; Äri bolup, äre baran il yüz garası. “Kocası ölüp başkasıyla evlenen, elin saygını, Kocası olup başkasıyla evlenen, ilin yüzü karası.”

2.4. Yaşlı Kadınlarla İlgili Atasözleri

Türk kültüründe yaşlıya özel bir saygı gösterilir ve değer verilir. Bunun en iyi yansıması, sokakta ve toplu taşıma araçlarında görülür. Atasözlerinde yaşlıların tecrübe birikimine vurgu yapılarak, yaşlısı olan evin şanslı olduğuna işaret edilmiştir.

Arpa çörek otdan gorkmaz, garrı ayal ärden. “Arpa çörek ateşten korkmaz; yaşlı kadın, erden (kocadan).”

Garrı hem bolsa, gız yağşı; eğri hem bolsa, yol yağşı. “Yaşlı da olsa kız iyi, eğri de olsa yol iyidir.”

Orta yolda atıñ ölmesin, orta yaşda hatınıñ. “Orta yolda atın ölmesin, orta yaşta hatunun.”

2.5. İffetsiz Kadın ile İlgili Atasözleri

Atasözleri her konu ile ilgili tecrübe ve öğütlerin yer aldığı anonim ürünler olduğu için toplumun değer yargılarına aykırı olan durumlarla ilgili tecrübeler de atasözlerinde yer almıştır. Atasözlerinde iffetsizliğin kötü bir şey olduğu vurgulanmıştır.

Ayıplı mal arzan gider. “Ayıplı mal ucuz gider.”

Bir lolı kırk lotını oynadar. “Bir fahişe kırk hovardayı oynatır.”

Gancık guyrugını bulamasa, köpek ızına düşmez (eyermez). “Kancık kuyruğunu sallamasa, köpek peşine düşmez.”

2.6. Kaynana ile İlgili Atasözleri

Türk toplum yapısında kaynana, anne kadar önemli ve kutsal sayılır. Kaynana, gelinin yetişmesinde ve çocuklarını yetiştirmesinde önemli bir kişi, bir anlamda rehberdir. Gelin, genç yaşında katıldığı ailede hayatının kalan kısmını geçirecektir. Bu bakımdan gelin için kaynana hem sorumluluğunu ve görevlerini azaltan hem de gerektiğinde düşüncelerinden yararlanan kişidir.

Atasözlerinde kaynana değerlendirmesi iyi- kötü kaynana olarak yapmıştır. Gelin olan kişi kaynanasına ve kayınbabasına iyi davranması gerekir nitekim aynı

şekilde gelinin kaynanası ve kayınbabasının da geline iyi davranması gerekir. Bir gelinin kaynanasının olması iyi görülür.

Candan geçmeseñ, canana nirde, Cemalı seçmeseñ, gaynene nirde. “Canını vermezsen, sevgili nerde, Güzeli seçmezsen, kaynana nerde?”

Gayın-gelin gapaklı gazan. “Kayın ve gelin, kapaklı kazandır.”

Gayın ene zalım bolsada canımdır, hemem gara gözümdür. “Kaynana zalım olsa da canımdır, hem de kara gözümdür.”

2.7. Gelin İle İlgili Atasözleri

Geleneksel Türk toplum yapısında gelin, kaynanasıyla birlikte oturur ve hayatın yükünü ve sorumluluklarını beraber göğüsler. Geline olumlu ve olumsuz olarak değerlendiren atasözleri yanında objektif olarak değerlendiren atasözleri de vardır. Bu atasözlerinin çoğunda sadece gelin geçerken bazılarında kaynana ve gelin birlikte geçmektedir. Alınan gelinin ilk başlardaki hareketlerinin ve tavırlarının sonradan değişebileceği kendi ailesi ile çok iletişim halinde olmasının kötü sonuçlar doğurabileceği gibi düşüncesi de atasözlerinde yer almıştır.

Ağam bir hatın aldı, davanı satın aldı. “Ağabeyim bir hatun aldı, kavgayı satın aldı.”

“At alan bilen gelin alanın kepili özüm dirin” diyermiş Allatagala. “At alan ile gelin alanın kefilisi kendim dermiş Allah.

At alma – eyer al, ayal alma – hossar al, yer alma – goñşı al. “At alma eyer al, kadın alma akraba al, yer alma komşu al.”

2.8. Kız Çocukları İle İlgili Atasözleri

Kız evladı genel olarak atasözlerine olumlu yönleriyle yansımış ve çeşitli benzetmelerle kızlar hakkındaki olumlu düşünceler pekiştirilmiştir. Aile birlikteliğinin temel yapı taşlarından biri olarak görülmeyle birlikte evleneceği için de bir emanet gözüyle bakılmış ve bu cihetle de kendisine değer biçilmiştir. Kız çocuğunun mutluluğu aileyi de mutlu etmekte mutsuzluğu ise bir sorun olarak görülmektedir. Kız çocuğu olan ev bahçeye, kız ise çeşitli çiçeklere benzetilerek, kızın güzelliği, kız çocuğu sahibi olmanın getirileri de çeşitli vesilelerle vurgulanmıştır:

Bay öyüniñ gızınıñ sepi-şayı başgadır. “Zengin evin kızının çeyizi ve takısı başkadır.”

Arpa undan köke bolmaz, gırnakdan bike. “Arpa unundan kurabiye olmaz, hizmetçiden ev kadını.”

Bahar gelse buz durmaz, guda gelse kız. “Bahar gelse buz durmaz, dünür gelse kız.”

Eyeden nesihat alan kız keyvanı bolar. “Anadan nasihat alan kız ev kadını olur.”

Gız bir güldür yetişer, göçer gider. “Kız bir güldür; yetişir, göçer gider.”

Gız güldi, men güldüm - yüreğiniñ sırnı bildim. “Kız güldü, ben güldüm, yüreğinin sırnını öğrendim.”

Gız ağacı hoz ağacı, her öteğçi daş atar. “Kız ağacı ceviz ağacı, her geçen taş atar.”

3. Sonuç

Toplumsal bir cinsiyet çıktısı ortaya koymadan kadının, Türkmen sosyal hayatındaki yerini anlamaya yönelik olarak ele aldığımız bu çalışmada örneklem olarak sözlü kültür ürünlerinin en eskilerinden biri olan atasözlerini kullandık. Çünkü atasözleri; bireyin gündelik hayatında deneyimlediği bilgi ve tecrübeyi çeşitli söz sanatlarıyla kalıplaştırarak bir sonraki nesle aktarmasına olanak sağlayan anonim bir yaratmadır ve atasözleri, bünyesinde pek çok konuyu barındırmaktadır. Toplumsal yapı içerisinde kadının yerini ve toplum hayatındaki kadın algısını ortaya koyması bakımından ise atasözleri ayrı bir önem taşımaktadır.

Metin merkezli olarak yaptığımız çalışma neticesinde elde ettiğimiz veriler şunlardır;

1. Türkmen toplumunda kadının gerek aile içerisinde gerekse sosyal hayat içerisinde çok da başat bir rol üstlenmediği, aksine “annelik” vasfı taşımayan kadının hor görüldüğü, aşağılandığı tespit edilmiştir. Nitekim Türkmen atasözlerinde, kadının eş seçiminde dahi söz sahibi olamayacağı anne ve babasının uygun gördüğü kimselerle aile yuvasını kurabileceği anlatılmaktadır. Bu haliyle, bir birey olmaktan uzak olan kadın, Türkmen toplumun mantığına göre tek başına değerli değildir. İncelenen atasözlerinden hareketle kadının değer kazanabilmesi bir erkeğin yanında olmasıyla mümkün olabilmektedir. Yani eş, bacı, gelin kavramları üzerinde dikkatle düşünüldüğünde kadının erkek cephesinden görünümü net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

2. Türkmen toplumsal hayatında hem aile içi ilişkilerde hem de toplumsal hayatın diğer alanlarında kadın, etken değil edilgen bir statüdedir. Namus kavramının birinci dereceden muhatabı olan kadın, “toplumsal ahlâk”ın da en temel unsurunu oluşturur. Bu haliyle bir birey olmaktan ziyade, toplumun yüklediği

misyonları yaşayıp taşımakla sorumlu tutulmuştur. Atasözlerinde, Türkmen kadınının dair olumlama ifadelerinin de azlığı, kadının toplum içerisindeki yerinin atasözlerine yansımaları olarak değerlendirilebilir.

3. Türkmen aile kurumunda kadın konumlanırken kadının yeri erkeğin birinci dereceden akrabalarından sonra gelmektedir. Aile içinde erkekten sonra gelen kadın, yine aile içinde bir üst ilişkisine tabi tutularak kaynanasından ve evin büyük gelinin ardına konumlandırılmıştır. Gelin-kaynana, görümce-elti bağlamında yaratılan atasözleri durumun anlaşılması adına önemlidir. Kadının sosyal statüsünü belirleyen en büyük etkenin çocuk olduğu görülmektedir. Hatta çocuğun cinsiyeti dahi annenin toplumsal bağlamda üst ya da alt konuma girmesine sebebiyet vermektedir.

4. Yaşlılara özel bir önem veren Türkmen toplumu, yaşlıların hayır duasını almanın birliği ve bereketi de beraberinde getireceğine inanmış ve bunu da atasözlerinde ifade etmiştir. Toplumun temel dinamiklerinden birinin de yaşlı kadınlar olduğuna inanan Türkmen halkı, gün görmemenin, tecrübeyle kazanılmış bilginin yaşlı kadınlardan öğrenebileceğini düşünmüşlerdir. Her ne kadar gündelik hayatta yeri erkeğin ardı da olsa kadın, yaş aldıkça bilge sıfatını kazanarak topluma rol model olabileceği düşünülmektedir.

Netice itibarıyla, Türkmen atasözlerinde kadın, annelik vasfı dışında olumlu bir şekilde yer almamaktadır. Olumsuz sıfatlarla kadın, toplumsal hayatın pek çok yerinde erkeğin ardında konumlanmaktadır. Toplumsal hayatın inşasında başat bir rol üstlenen kadının sadece anne ya da ihtiyar vasfıyla değil, birey olarak da olumlandığı atasözlerine gündelik hayatta daha fazla yer vermek ve böyle atasözlerini öne çıkarmak, hem kadının toplumsal statüsünün doğru ve yerinde anlaşılmasına vesile olacak hem de kadına yönelik olumsuz algının istenilen yöne evrilmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- 📖 Aksoy, Ö. A. *Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: İnkılap, 1984.
- 📖 Alkaya, E. "Tatar Türkçesindeki Dil Ve Söz İle İlgili Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11. 2 (2001): 55-76.
- 📖 Annaberdiyev, D. *Türkmen Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2012.
- 📖 Başaran, U. "Atasözlerinde Kadın Algısı". 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi 2* (2018): 65-75, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- 📖 Başdaş, Cahit. "Türkmen Halk Nakılları (Atasözleri)". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 4 (1997): 107-117.
- 📖 Çobanoğlu, Özkul. "Karşılaştırmalı Atasözleri Bağlamında Türk Dünyası Atasözlerinde Sosyo Kültürel Süreklilik Ve Değişme Üzerine Tespitler" *Türkbilgi Dergisi* 5 (2003): 3-12.
- 📖 Çobanoğlu, Özkul. *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: AKM, 2004.
- 📖 Ekici, Metin. "Anadolu Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler". *Millî Folklor* 44 (1999): 10-17.
- 📖 Hobbes, T. *Leviathan*. Çev. Semih Lim. İstanbul: YKY, 2012.
- 📖 Okray, Z. "Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kadın İmgesi", *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 6.1 (2015): 93-102.
- 📖 Öz Özcan, A. *Kadınlarla İlgili Özbek Atasözleri*. Ankara: Grafiker, 2009.